

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/10

“UYGURLU” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE On the Word “Uygurlu”

Raile Abdulvahit KAŞGARLI*

Özet

2009 yılındaki Urumçi Olayı sırasında Çin idaresi altındaki Uygur Özerk Bölgesinde yaşananlar, Türkiye basın yayınında geniş çapta yer aldı. Bununla birlikte dilimizde türetilmiş bir sözcük olan “Uygurlu” yoğun olarak görülmeye başladı. Sözcüğün ilk kim tarafından türetildiği belli değilse de bazı siyasetçilerin televizyon konuşmalarında bu sözcüğü sık kullanmasının ardından, bazı gazetelerin internet ortamındaki haberlerinde bu sözcüğün ısrarla kullanıldığı dikkatimizi çekti. Eğitimli gençlerin konuşma dilinde “Uygurlu” sözcüğünü kullanması ise sözcüğün kullanım alanının genişlemeye yüz tuttuğunu gösterdi.

Yazımızda; internet kaynaklarından elde ettiğimiz örneklerde görülen ve son derece rahatsız edici bir kullanım olan “Uygurlu” sözcüğünün, yanlış türetilen bir sözcük olduğunu, bu sözcük ile ifade edilmek istenen anlamın “Doğu Türkistanlı” veya “Uygur” sözcüğü ile ifade edilebileceğini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Uygurlu, Uygur, Doğu Türkistan, Sözcük Yapımı.

Abstract

What was experienced in the Uyghur Autonomous Region which is under the administration of China during the Urumqi Event in the year 2009 took part quite widely in the Turkish broadcasting and publication organs. Moreover, the word “Uygurlu” which is a derived word in our language started to be seen and encountered intensively as well. Although the first user of this word is still unknown, after some of the politicians frequently used this word in their own television speeches, it attracted our attention that this word was being insistently used in the news of some of the newspapers in the internet environment. Using the word “Uygurlu” in the daily language of the well-educated young people showed us that the usage area of this word began to extend and enlarge too.

In our writing; we shall try to explain that the word “Uygurlu” which is seen in the examples which we have obtained from the internet resources and which is also quite disturbing word is an incorrectly derived word and the exact meaning which is being tried to be expressed by means of this word could be properly and obviously expressed with the words “East Turkistani” or “Uyghur”.

Keywords: Uygurlu, Uyghur, East Turkistan, Word Formation.

Giriş

Gazetelerdeki Uygurlarla ilgili haberler, genelde Uygurların içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumuyla bağlantılı olarak gündeme gelen konuları içermektedir. Ancak haber metni incelendiğinde Türkçe Sözlükte yer almayan bir sözcük, “Uygurlu”, karşımıza çıkmaktadır. Bazı gazetelerin internet ortamındaki haberlerinde dikkatimizi çeken bu

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, E-posta: reyila.kasgarli@istanbul.edu.tr.

sözcük, bazı dergilerin internet sayfalarında da görülmekle birlikte üniversitede eğitim almakta olan öğrencilerin ve eğitimini tamamlamış mezunların konuşmasında da “Uygurlu kardeşlerimiz”, “Uygurlu gençler”, “Uygurlu Müslümanlar”, “Uygurlu öğrenci” şeklinde geçince, sözcüğün kullanım alanının genişlemekte olduğu kanaatine varılmıştır.

1. Gazetelerin İnternet Ortamındaki Haberlerinde Geçen Örneklerden Bazıları

İnternet ortamındaki haberlerden derlediğimiz, “Uygurlu” sözcüğünün kullanıldığı örneklerden bazıları şöyledir:

- **Uygurlu çocuğu sokak ortasında dövüldü** (sabah.com.tr: 21.07.2011).
- *Tayland'da bu yılın başında yakalanan 200 Uygurlu mülteci ile ilgili Çin'den açıklama geldi. Tayland'da bu yılın başında yakalanan 200 Uygurlu mültecinin çilesi bitmek bilmezken Tayland Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada uyruk teyit işlemlerinin devam ettiği, hem Türkiye hem de Çin ile görüşmeler olduğu belirtildi.*
Uygurlu mülteciler konusunun görüşülüp görüşülmediği hakkında bir bilgi verilmezken Tayland medyasında Çavuşoğlu'nun “Eğer o insanlar Çin'e geri gönderilirse, ölümle karşı karşıya gelebilirler” sözüne vurgu yapıldı (hurriyet.com.tr: 01.12.2014).
- *Tayland'da bu yılın başında yakalanan 200 Uygurlu mülteci ile ilgili Çin'den açıklama geldi. Uygurlu mülteciler* konusunun görüşülüp görüşülmediği hakkında bir bilgi verilmezken Tayland medyasında Çavuşoğlu'nun “Eğer o insanlar Çin'e geri gönderilirse, ölümle karşı karşıya gelebilirler” sözüne vurgu yapıldı (haber7.com: 01.12.2014).
- **Uygurlu Müslüman** akademisyenin yargılanmasına başlandı (tr.euronews.com: 17.09.2014).
- **Uygurlu kadınlar isyan etti: Onlar terörist değil** (aksam.com.tr: 15.07.2015).
- **Kalan 60 Uygurlu nereye gönderilecek?** (cumhuriyet.com.tr: 15.07.2015).
- **Uygurlu öğrenciler sorgulanmaya devam ediyor. Üç hafta önce Mısır polisi tarafından tutuklanan yüz Uygurlu Ezher öğrencisi Çin polisi tarafından kafalarına siyah poşet geçirilerek sorgulanıyor** (timeturk.com: 15.09.2017).
- **Mısır polisi geçtiğimiz günlerde Çin istihbaratıyla birlikte, El Ezher ve Al Fajr Üniversitelerinde öğrenim gören Uygurlu öğrencilerin evlerine baskın düzenleyerek onlarca öğrenciyi gözaltına aldı** (ilkha.com: 04.08.2017).

Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Öte yandan “Uygurlu” sözcüğü, bazı dergilerin internet ortamındaki yayınlarında görüldüğü gibi başka internet adreslerinde de yer almıştır (gokbayrak.com: 29.8.2013, neleroluyor.com: 24.3.2015, uyghurcongress.org: 29.8.2013, 12.10.2017).

Tüm bu örneklerden, dünyada “Uygur” adında bir ülke veya şehir olduğu görüşüne varılabilir veyahut olay Amasya'da, Diyarbakır'da bulunan “Uygur” köyü ile ilişkilendirilerek yorumlanabilir (nedir.antoloji.com: 09.4.2015). Oysa dünyada ne Uygurlu adında bir ülke nede bir yerleşim bölgesi vardır. Üstelik haber konusu olayların Türkiye'deki Uygur köyüyle hiçbir alakası yoktur.

2. “Uygurlu” Sözcüğünün Yapısı

“Uygurlu” sözcüğü şekil itibarıyla “Uygur” sözcüğü ile “lu” ekinin birleşiminden oluşan, dilde mevcut bulunan hazır malzemenin türetilen bir yapıdır.

2.1. “Uygur” Sözcüğünün Yapısı

“Uygur” sözcüğü bir isimdir. Bu ismin yapısıyla ilgili farklı görüşler ifade edilmiştir. Örneğin V.Thomsen “Uygur” adının kesinlikle *uy-* “uymak” kökünden “uyanlar, ittifak edenler” anlamında olamayacağını bu sözcüğün *ud-* fiilinde aranması ve dolayısıyla sözcüğün *Udgur*’dan gelişmiş olması gerektiğini ifade eder. J.R. Hamilton *ud-* ya da *udi-* fiilleri çerçevesinde *y* olmasının mümkün olamayacağını belirtir ve fiili eski Türk yazıtlarının birkaçında geçen ve *uyur* ya da *uyar* biçiminde okunan sözcüğün tabanı olan **uy-* “bağlaşmak” fiiline bağlamak ister. *ud-* fiilinin de Orta Türkçede *d>y* gelişmesi sonucunda *ud-> uy-* fiili ile karıştırılmış olabileceğini ve sonuç olarak *On Uygur* adının “On Bağlaşmalar” biçiminde anlamlandırılabilirliğini öne sürer (Aydın 2000: 13).

Kafesoğlu; sözcüğün *uy* (takip etmek) + *gur* tarzında (*Sal-gur* gibi) meydana geldiği ileri sürülmüş ise de o tarihlerde Türkçede “takip etmek” manasındaki fiil kökünün *ud+* olduğunu belirterek, Uygur adının *oy* (oymak, baskı yapmak)+*gur* şeklinde açıklanabileceği veya daha kuvvetli bir ihtimal ile bu adın Türkçe *uy* (akraba, müttefik)+*gur* olabileceği görüşünü ortaya koymuştur (Kafesoğlu 1997: 131). Kargı Ölmez, Ebulgazi’nin verdiği *uy-* fiilinin aslında *uyu-* olduğunu vurgular ve *uy-* fiilini “katlaşmak, mayalanmak” anlamlarıyla açıklar (Kargı Ölmez 1996: 277). Eraslan “Uygur” sözcüğünü, *uy-* fiilinden *-gur* ekiyle teşkil edilmiş bir isim olarak kabul eder (Eraslan 2012: 31).

“Uygur” sözcüğü üzerinde, yukarıda örnek olarak verdiğimiz kaynaklar dâhil olmak üzere pek çok inceleme yapılmış, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak araştırmacıların ortak görüşü, sözcüğün fiilden türemiş bir isim olduğu yönündedir.

2.2. “+ lu” Ekinin İşlevi

Dilin yeni sözcük karşılama yollarından birisi, yapım ekleriyle sözcük türetmektir. Yapım ekleri, dilin söz varlığını besleyen eklerdir. /+IU/, /+II/ eki, addan sıfat olarak kullanılan sözcükler türeten işlek yapım eklerinden birisidir (Özkan, Tören, Esin 2006: 466, Yelten 2012: 148). Eski Uygur Türkçesinde /+IIG/, /+IUG/ şeklinde kullanılan ek (Eraslan 2012: 99), günümüz Türkiye Türkçesinde yine ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılmaktadır. Bu noktada **Uygurlu** (Uygur+lu) sözcüğündeki kök ile ek, Türkçenin şekil bilgisi kurallarına uyumlu olarak türetilmiştir.

+lu ekinin işleviyle ilgili Ergin: “Bir yere, bir müesseseye, bir kavme, bir hanedana mensubiyet ifade ederler: Ankaralı, İstanbullu, şehirli, köylü, Yunanlı, Osmanlı, Selçuklu...” (Ergin 2014: 158) şeklinde açıklama yapar. Kokmaz ise: “Bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma anlamı veren sıfatlar türetir” şeklinde bilgi aktarır ve “Aksaraylı, Antalyalı, Asyalı, Çinli, Dağıstanlı, Karahanlı, Osmanlı, Selçuklu...” (Korkmaz 2009: 53-55) gibi örnekleri verir. Başka çalışmalarda da “Uygurlu” sözcüğünün örneğine rastlanmaz (Yelten 2012: 148; Özkan, Tören, Esin 2006: 466).

Örnekler incelendiğinde ekin daha çok yer adı veya ülke adına eklenerek, eklendiği kavramın ifade ettiği yer, kurum, kuruluş, topluluk veya oluşuma mensup, dâhil ya da bağlı olduğunu anlatan sıfatlar yaptığı görülmektedir. “Çinli” örneği için “Çin” sözcüğü millet adı olarak algılanırsa, “Uygurlu” sözcüğü de mantıklı gelebilir. Fakat buradaki Çin sözcüğü tam adı “Çin Halk Cumhuriyeti” olan ülke adını ifade etmektedir. “Çinli” sözcüğü sadece etnik kökeni Han olan Çinliyi değil, görünümü Han milliyetine benzeyen veya Çin uyruklu olan kişileri ifade etmektedir.

3. “Uygur” Sözcüğünün Anlamı

İnayet, “Uygur” sözcüğünün anlamı hakkında yapılan birçok çalışmayı değerlendirmiş, dokuz maddede özetlemiştir (turuz.com: 19.7.2014). Türkçe Sözlükte sözcüğün anlamı

şöyle açıklanmıştır: 1. Orta Asya'da büyük bir devlet ve uygarlık kurmuş, yazılı anıtlarla sanat eserleri bırakmış olan bir Türk kolu ve bu koldan olan kimse. 2. Doğu Türkistan'da yaşayan Türk soylu halk ve bu halktan olan kimse (Akalin vd. 2011: 2428).

“Uygur” sözcüğü günümüzde bir Türk boyunu ve bu boya ait olan kimseleri ifade etmektedir. Uygurların içinde bulunduğu siyasi durumundan dolayı gerçekleşen göçler söz konusudur (Öger, Ötkür 2017: 113-124). Bu nedenle Uygurlar ana vatanları Doğu Türkistan'da (günümüzde bağlı bulunduğu ülke olan Çin Halk Cumhuriyetinde) başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde yaşamaktadırlar. Uygurlar, şuan Çin idaresi altında yaşadıkları için, Çin sınırları içerisinde ülke adı olan “Doğu Türkistan”ı değil idari adlandırma olan “Uygur Özerk Bölgesi” adını kullanmak durumundadır. Resmî kimlik belgelerinde ise uyruk olarak Çin Halk Cumhuriyetinin adı yazılmaktadır.

Örneklerde geçen “Uygurlu” sözcüğü aslında dünyanın her hangi bir yerinde yaşayan Uygur'u değil, Çin Halk Cumhuriyetinin idaresi altında bulunan Doğu Türkistan topraklarında yaşayan Uygurları ifade etmektedir. Çünkü örnek cümlelere konu olan olaylar, bu topraklarda gerçekleşmiştir veya bu topraklarda yaşayan, son günlerde çeşitli sebeplerle bu topraklardan ayrılan Uygurlarla ilgilidir. Nitekim Kazakistan'da yaşayan Uygurlar için “Kazakistanlı Uygur” şeklindeki bir ifade kullanılmaktadır (dolunaydergi.com : 26.5.2017).

Uygurlar “Uygurlu” sözcüğünü ve onun Yeni Uygur Türkçesindeki mukabili olan “Uygurluq” sözcüğünü kullanmamakta, ifade etmek istediği anlamı “Uygur” sözcüğü ile kurulan belirtisiz isim tamlamalarıyla veya sıfat tamlamalarıyla anlatmaktadırlar. Örneğin: *Cuñğar qumliri Uyğur yigitiniñ qéni bilen boyaldi.* “Cungar kumları **Uygur yiğidinin** kanıyla boyandı.” (Sabir 2008: 1234). *Uyğur baliliriniñ putbolğa bolğan qiziqışiniñ tebiylikini ‘putbolçı bala’ namlıq mis heykel bilen ‘Muhemmetniñ 2008-yili’ namlıq kino filimidinmu körüvalğili bolidu.* “**Uygur çocuklarının** futbola olan ilgisinin doğallığını ‘fotbolcu çocuk’ adlı bakır heykel ve ‘Muhemmet’in 2008. Yılı’ adlı sinema filminden de görmek mümkündür.” (Rozi 2013: 457). *İliğa heydelgen sürgünler içide kélişken, yoqsul ailidin bolğan danışmen Uyğur qizi Nuzugummu bar idi.* “İli’ye sürülen sürgünler içinde, fakir bir ailenin evladı olan güzel, okumuş **Uygur kızı** Nozugum da vardı.” (Harbalioğlu 2017: 170; İnyet 2004: 1, 12). *Uyğur ayal ziyalilirini Uyğur cem’iyitiniñ tereqqiyatini alğa silcitivatqan ğayet zor bir küç, dep késip éytişqa tamamen bolidu.* “**Uygur kadın aydınları; ‘Uygur toplumunun gelişimini** ileriye taşımakta olan büyük bir güçtür’ demek kesinlikle mümkündür.” (uycnr.com: 17.6.2017). *Şenşi ölkisi Şien şehiride işleydiğan bir Uyğur ayal sotçı bar.* “Şenşi eyaletinin Şien şehrinde bir **Uygur hâkime** çalışıyor.” (wx.abbao.cn: 19. 6. 2017)

Sonuç

Türkiye Türkçesi ile yayın yapan bazı gazetelerin internet ortamındaki haberlerinde sıfat olarak kullanılan “Uygurlu” sözcüğü dikkat çekmektedir. Bu sözcüğün diğer internet adreslerinde de göze çarpması ve eğitilmiş gençler tarafından konuşma dilinde kullanılması, sözcüğün kullanım alanının zaman geçtikçe genişlemeye yüz tuttuğunu göstermektedir.

“Uygurlu” sözcüğü, oluşumu bakımından Türkçenin özelliğine uygun şekilde türetilmiştir. Ancak “lu” ekinin mensubiyet ifade eden yeni sözcükler türetirken daha çok yer adına eklenerek o yere ait olan kimseleri ifade ettiği bilinmektedir. Herhangi bir Türk boyunun adına eklenerek o boya ait kimseleri ifade ettiğine rastlanılmamıştır. Tıpkı Türkmenli, Kırgızlı, Kazaklı, Türklü, Özbekli, Tatarlı... (genç, insan, kadın) gibi bir kullanım olmadığı gibi Uygurlu (genç, insan, kadın) gibi bir kullanım da olmamalıdır. “Uygurlu” sözcüğü yadırganmakta, rahatsızlık yaratmaktadır.

İnternet ortamındaki haberlerde ifade edilmek istenen anlam aslında “Uygur etnik kökenine mensup”, “Doğu Türkistanlı” şeklindeki bir anlamdır. Bu nedenle yer adı gibi kullanılan “Uygurlu” sözcüğünün kullanımı ısrarla devam ettirilmemeli, yerine “Uygur” veya “Doğu Türkistanlı” sözcüğü kullanılmalıdır.

Kaynaklar

- AKALIN Şükrü Halûk vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN Erhan (2000). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. İstanbul: Kömen Yayınları.
- ERASLAN Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN Muharrem (2014). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- HARBALIOĞLU Neşe (2017). “Tarihî Seyri ile Güneydoğu Grubu Türk Lehçelerinde ml₄ Enklitiği”. *Dil Araştırmaları*, Güz 2017/21, s.161-177.
- http://gokbayrak.com/haber_detay.asp?id=3238 (29.8.2013).
- <http://nedir.antoloji.com/diyarbakir-kulp-uygur-koyu/> (09.04.2015).
- <http://tr.euronews.com/2014/09/17/uygurlu-musulman-akademisyenin-yargilanmasina-baslandi/> (17/09/2014).
- <http://www.aksam.com.tr/guncel/uygurlu-kadinlar-isyan-etti-onlar-terorist-degil/haber-422834> (15.07.2015).
- http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/318809/Kalan_60_Uygurlu_nereye_gonde_rilecek_.html# (15.07.2015).
- <http://www.dolunaydergi.com/2016/03/28/kazakistanli-uygur-yazar-ahmetcan-asirinin-idukut-romani-tanitildi> (26.5.2017).
- <http://www.haber7.com/uzak-dogu/haber/1235122-cinden-turkiyeye-uygur-tepkisi-karisma> (01 Aralık 2014).
- <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27680749.asp> (01 Aralık 2014).
- <http://www.neleroluyor.com/m/dunya/cinde-uygurlu-3-turk-idam-edildi-h1691.html> (24.03.2015).
- <http://www.sabah.com.tr/dunya/2011/07/21/uygurlu-cocugu-sokak-ortasinda-dovduler> (21.07.2011).
- http://www.uycnr.com/wh/201108/t20110826_139776.html (17.6.2017).
- <http://www.uyghurcongress.org/tr/?p=31022> (12.10.2017).
- <http://www.uyghurcongress.org/tr/?p=9095> (29.8.2013).
- <https://ilkha.com/haber/57566/misir-uygurlu-musulman-ogrencileri-cine-teslim-etti> (04.08.2017).
- <https://www.timeturk.com/uygurlu-ogrenciler-sorgulanmaya-devam-ediyor/haber-696166> (15.09.2017).
- <https://wx.abbao.cn/a/19873-9bcbbc4dbe3aaa2c.html> (19.6.2017).
- İNAYET Alimcan (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları. Ankara.

- İNAYET Alimcan “Uygur Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım”, https://turuz.com/fa/book/title/Alimcan_Inayet_Uygur_Sozcugunun_Kokeni_ve_Anlamı_Uzerine_Yeni_Bir_Yaklasim (19.7.2014).
- KAFESOĞLU İbrahim (1997). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ Zühal (1996). *Bahadır Han: Şecere-i Terâkime*. Ankara: Simurg.
- KORKMAZ Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- WILLIAM Clark; KAMALOV Ablet (2017): “Orta Asya Sınırlarına Uygur Göçü” (çev. Adem Öger ve Zülhayat Ötkür). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 2017/9, s.113-124.
- ÖZKAN Mustafa; TÖREN Hatice; ESİN Osman (2006). *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ROZİ Yalkun (2013). *Oyğınivatqan Ecdad Rohi*. Urumçi: Şıncañ Pen-Téxnika Neşriyatı.
- SABİR Zordun (2008). *Ana Yurt*. Urumçi: C. 3, Şıncañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı. C. 3.
- YELTEN Muhammet (2012). *Türk Dili ve Anlatım Bilgileri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.